

CORIOLAN PETRANU ȘI PATRIMONIUL ARTISTIC ARĂDEAN

În 1995 s-au împlinit 50 de ani de când s-a stins din viață Coriolan Petranu, primul specialist de seamă în istoria arhitecturii românești din Transilvania¹. Născut la 19 ian. 1893 în comuna Șiria (jud. Arad), fiul lui Ioan Petranu, fost profesor de teologie la Preparandia greco-ortodoxă, Coriolan va urma liceul în Arad iar în 1911 se află pentru o scurtă perioadă la Budapesta unde începe studiile juridice și cele referitoare la istoria artelor. Va continua să studieze istoria artelor și estetica la Universitățile din Berlin (1912-1913) și Viena (1913-1916). Sub îndrumarea profesorului Iosef Strzygowski își va susține la Viena, în 1917, doctoratul în istoria artelor, cu lucrarea *Problema conținutului și istoria artelor*. Din 1918 va fi numit funcționar de specialitate la Muzeul de Belearte din Budapesta, post pe care-l va părăsi pentru acel de Conferențiar de istoria artelor, la Universitatea din Cluj (1919). Aici organizează primul seminar de istoria artelor, iar din 1928 va fi numit profesor titular. Zece ani mai târziu va preda la Academia Teologică din Cluj. Ca urmare a activității sale științifice și de cercetare va deveni membru corespondent al Secției geografice-etnografice a "Astrei" (1921) și al Societății numismatice române (1922). Consiliul Dirigent îl va numi inspector general al muzeelor din Transilvania (22 ian. 1920 - 1 apr. 1922), cu care ocazie va redacta lucrarea *Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Trecutul, prezentul și administrarea lor*, 1922. Poate fi considerat un deschizător de drum, deoarece la vremea aceea nu a existat nici o lucrare de specialitate în limba română; autorul citează în bibliografie experți străini. El este cel care alcătuiește un inventar al fiecărui muzeu, îi prezintă în mare proveniența, contribuind astfel la redefinirea artei românești din Transilvania, care până la 1918 fusese "subjugată" celei ungurești, respectiv săsești². La 9 martie 1923 va fi decorat cu Coroana României în grad de cavaler.

Având certitudinea că excursiile nu distrag, ci adâncesc, va întreprinde multă muncă în teren. De asemenea va participa la congrese internaționale, simpozioane, va colabora la ziarul *Românul* din Arad și *Gazeta Transilvaniei*. Păstrează permanent legătura cu nume de notorietate ale domeniului. Astfel la fel ca și H. Focillon, Dr. Coriolan Petranu vede în artă o formă a vieții omenești, propunând totodată și o evoluție: "Concepția și metoda istoriei artei a înaintat în vremea din urmă atât de mult, încât manualele de istoria artei de până acum vor trebui, nu numai la noi, dar și în stăinătate, să aibă un alt spirit: locul enumerărilor infinite să fie luat de sinteza evoluției, eliminând tot ceea ce este balast, înlocuind principii de până acum de lexicon al artiștilor și operelor, printr-o veritabilă istorie a evoluției artistice"³.

Profesorul Coriolan Petranu va fi și el victima refugiului universitar de la Sibiu, după cedarea Transilvaniei în urma Dictatului de la Viena. Va muri în 17 iulie 1945. Având în vedere contribuțiile sale în domeniul istoriei artelor, trecem în revistă principalele lucrări: *Teatrul ca operă arhitectonică*, București, 1919; *Revendicările artistice ale Transilvaniei*, Arad, 1925; *Biserici de lemn ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1934; *Noi cercetări și aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Ardeal*, București, 1936; *L'art roumain en Transylvanie*, București, 1938; *Ars Transsilvaniae. Etudes d'histoire de l'art transylvain. Studien zur Kunstgeschichte Siebenbürgens*, Sibiu, 1944; *Cursul de istoria artei universale*, lucrare de maturitate, ce n-a văzut lumina tiparului, care face parte din "Fondul Petranu" al Muzeului Județean Arad.

Urmărind concepția istoricului Coriolan Petranu asupra patrimoniului artistic arădean, mă voi axa în special pe lucrarea sa *Biserici de lemn din județul Arad*. Este un studiu stilistic și este primul din

¹ Date despre viața și activitatea sa: N.[Nicolae] S. [Stoicescu], *Petranu, Coriolan*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Ed. Șt. și Enc., 1978, p.260; Coriolan Petranu, *Memoriu de titluri și lucrări*, Arad, 1924, *Curriculum Vitae*; George Manca, *Coriolan Petranu (1893-1945) - cercetător al artei populare din Transilvania*, în *Ziridava*, IX, 1979, p. 987-995; vezi, mai nou: Stelian Mândruț, *Coriolan Petranu, Dr. al Facultății de Filozofie al Univ. din Viena*, în *Ars Transsilvaniae*, III, 1993, p.185-192.

² Coriolan Petranu, *Aprecieri străine recente asupra artei românești din Transilvania și asupra operei "L'art roumain en Transylvanie"*, Arad, "Concordia" 1943, p.4.

³ Coriolan Petranu, *Necesități, îndrumări, idealuri și realizări în istoriografia artei românești din Transilvania*, București, Imp. nat., 1941, p.11.

seria celor trei lucrări, dedicate în întregime bisericilor din lemn, lui urmându-i *Monumentele istorice ale județului Bihor. Bisericile din lemn*, Sibiu, 1931 și *Bisericile de lemn ale românilor ardeleni*, Sibiu, 1934. Lucrarea va fi tipărită în condiții grafice foarte bune, la Institutul de arte grafice Drotleff, Sibiu, în 1927, conținând și un rezumat în limba franceză alcătuit tot de către autor.

Apariția monografiei a fost determinată de o hotărâre a Comisiei de supraveghere a Palatului Cultural din Arad, care a hotărât amplasarea în oraș a unei biserici de lemn - monument arhitectonic amenințat cu dispariția -, iar factorul de decizie pentru aceasta a fost găsit în persoana estetului Coriolan Petranu. Din această perioadă dăinuie ciorna unei scrisori, scrisă de profesorul Gheorghe Cihandu și care-l anunță că mediul cultural este pregătit. Este vorba de acel "mediu fizic și psihic" care este descris pe scurt în monografie și-n care, folosind frumoase figuri de stil, "împlântase" acele oaze de lumină creștină ortodoxă, mărturie a dăinuirii tradiției pe aceste meleaguri, căci "Ungurii și sașii din Ardeal nu au biserici de lemn"⁴.

Autorul își mărturisește demersul întreprins din primele pagini: "Despre bisericile de lemn din județul Arad încă nu s-a scris vreo lucrare ori măcar un articol. Topografia ungară a monumentelor cunoaște în 1906 numai o singură biserică de lemn din județ. Astfel de biserici sunt 55 la număr și sunt cele mai vechi monumente românești din județ, care se leagă de istoria artelor și care, chiar numai din punct vedere pur artistic merită atențiune. Lipsește un studiu românesc nu numai asupra bisericilor de lemn din județul Arad, dar în general. Se cuvine deci să le cunoaștem cât mai de grabă, mai ales fiindcă sunt amenințate a dispărea, din cauză că poporul nu ține la ele atât de mult, ca și înainte, considerând ca o rușine, ca o dovadă a sărăciei amare existența lor și căutând chiar unii conducători să le înlocuiască cu biserici de piatră, întotdeauna neartistice, executate de meșteri străini și atât de nepotrivite în mediul înconjurător"⁵. Și-n această ramură a istoriei artei la noi, munca sa poate fi considerată de domeniul pionieratului, iar în ceea ce privește forma de redactare a lucrării se observă rigurozitate. Cu toate că nu este împărțită în capitole care să se refere strict la o temă, la un titlu dat, stilul său este limpede, adresându-se și cititorului mai puțin avizat.

Cele 55 de biserici sunt înșirate în funcție de unitățile administrative (plase) cărora le corespundeau la acea vreme, iar datarea lor nu poate fi făcută cu exactitate, multe fiind strămutate, anii care figurează pe pictură fiind ulterioari. Monumentele, majoritatea sunt din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea (date obținute de istoric de la Alexandru Márki, care a întocmit o monografie a județului). Nu este descrisă fiecare biserică în parte, unele sunt prezentate prin analogii, iar parte dintre ele sunt redată în cele 54 de ilustrații (fotografii exterioare sau din interior, planuri arhitecturale, obiecte de cult), la care se adaugă și o hartă cu amplasarea în spațiu.

Pentru o documentare teoretică, Coriolan Petranu va studia lucrări de specialitate redactate de cercetători străini: Strzygowski, Burgemeister și, în special, R. Wesser, *Der Holzbau*, 1903, de la care preia cea împărțire în patru categorii a bisericilor de lemn: biserici din Norvegia (Suedia); biserici din Rusia, biserici din Germania de est de odinioară (Silezia, Boemia, Moravia, Galiția) și ultimul grup, unde Wesser include bisericile ungurești. Cercetătorul român va cuprinde în această ultimă categorie bisericile ardeleni, subliniind încă o dată necunoașterea realităților politice de la noi, de către autorii străini.

Concluzia sa în ceea ce privește bisericile de lemn din județ este clară: "Bisericile de lemn din județul Arad fac parte din grupul bisericilor de lemn românești din Ardeal și părțile marginase locuite de români, ele nu pot fi considerate numai ca înrudite, ci ele fac parte ca membre ale aceluiași corp"⁶.

Scopul comunicării de față nefiind o cercetare specială asupra bisericilor de lemn privite din punct de vedere arhitectural, nu voi prelua aici descrierea acestora realizată de istoric. Interesant este modul în care acesta privește evoluția lor ca monumente istorice și de artă și explicația pe care o dă vis-à-vis de materialul de construcție folosit: "Această dezvoltare ne-o imaginăm astfel: biserica la început nu avea turn, iar în interior avea o simplă boltă cilindrică pentru toate trei părțile. Biserici fără turn există

⁴ Coriolan Petranu, *Biserici de lemn din județul Arad*, Sibiu, Tipografia Institutului de arte grafice Drotleff, 1927, p.34.

⁵ *Ibidem*, p.3.

⁶ *Ibidem*, p.38.

și astăzi în Ardeal, în primul rând acelea care nu au clopot. Când credincioșii au câștigat clopote, s-a clădit o clopotniță lângă biserică. Cu timpul clopotnița a fost așezată mai aproape de biserică, având un singur acoperiș cu biserica, apoi a fost așezată deasupra tindei, care din acest moment nu mai are boltă cilindrică ca și nava, ci un tavan simplu. Către sfârșitul secolului al XVIII-lea biserica are pridvor deschis în partea de sud, apoi în toate părțile, cu excepția altarului.[...] Preferarea lemnului ca material de construcție se explică prin împrejurările nefavorabile, politice și materiale ale poporului român din fosta Ungarie. Meșterii acestor clădiri religioase nu formau o clasă socială aparte, ci erau țărani români⁷.

Atunci când face referiri la pictura bisericilor, estetul Coriolan Petranu observă foarte bine rolul de "biblia pauperum" pe care-l figurează scenele redade. Pe lângă compoziții caracteristice bisericilor ortodoxe, aici se găsesc și scene care redau pe cei excluși ai societății rurale în special, ele trebuind să îndemne la meditație, să fie "note de disciplină, de rigoare creștină"⁸. Autorul tinde să scoată în evidență conservatorismul dogmatic și ritual, dar și unul moral, cultural și artistic ce-și pune amprenta și asupra creațiilor artistice: "Preoții tocmai fiindcă nu aveau o cultură culeasă pe la vetre de învățătură, erau mai potriviți pentru a păstra și continua tradiția artistică bisericească ce li se îmbia de la frați. Preoții se ocupau și cu pictura, compactoria, dar și cu construirea bisericilor din lemn"⁹.

În afara studiului pe care l-a publicat, se mai poate vorbi de o materializare a muncii cercetătorului, în sensul că două biserici din cele studiate au fost "transplantate" la Arad; cea de la Honțisor în parcul Episcopiei Ortodoxe și cea de la Săliște, în curtea mănăstirii din Gai. Monografia prezintă interes deoarece astăzi, din cele 55 de biserici menționate de autor, se mai păstrează doar 20. În afara acestora mai există câteva, dar pe acestea Coriolan Petranu le-a atribuit în acea vreme regiunii Bihor și le-a inclus ulterior, în studiul dedicat monumentelor din această zonă¹⁰.

O altă contribuție la cunoașterea patrimoniului artistic arădean, dar de proporții mai reduse scriptic vorbind, o întâlnim în cartea consacrată instituțiilor muzeale din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Aici etnograful și muzeologul Coriolan Petranu prezintă în trei pagini Muzeul Palatului Cultural din Arad, făcându-i un scurt istoric și dând cifre asupra inventarului pe care muzeul îl deține la acea dată¹¹.

Rezultatul la care cercetătorul a ajuns în domeniul istoriei artelor, și în special al arhitecturii de lemn, vor fi preluate și apreciate atât de către contemporanii săi, români sau străini, cât și de către urmași. Astfel Atanasie Popa într-un studiu în deceniul cinci al secolului citează lucrările mai sus menționate, folosind date și din studiul *Originea turnului la bisericile de lemn*, Cluj, 1931¹².

Formulând aprecieri asupra lucrării *L'art roumain en Transylvanie*, Herman Weidhaas, în *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Breslau, 1940, notează: "Pentru arta românilor ardeleni Petranu a dat și mai înainte contribuții valoroase. Părerea lui proprie e purtată mai totdeauna de mare cunoaștere de cauză"¹³. Fostul său student, Franz von Killyen, în *Kronstaedter Zeitung*, Brașov, Nr.103 din 12 ianuarie 1939, scrie: "Fără îndoială că cea mai mare creație artistică proprie românilor ardeleni în domeniul arhitecturii sunt considerate numeroasele biserici de lemn din Munții Metalici, care adeseori sunt însuflețite de un farmec particular amar. Petreanu, cel mai bun cunoscător al bisericilor de lemn românești, asupra cărora a scris mai multe monografii, știe și aici foarte bine să dea o idee clară prin scurta caracterizare"¹⁴.

⁷ *Ibidem*, p.35.

⁸ *Ibidem*, p.27.

⁹ *Ibidem*, p.25.

¹⁰ Cf. Coriolan Petranu, *Monumente istorice ale județului Bihor. Bisericile de lemn*, Sibiu, 1931.

¹¹ Cf. Coriolan Petranu, *Muzeele din Transilvania. Banat, Crișana și Maramureș*, București, "Cartea Românească", 1922, p.121-124.

¹² Cf. Atanasie Popa, *Biserici de lemn din Transilvania. I. Arhitectură, plan, stil*, Timișoara, 1942.

¹³ Coriolan Petranu, *Aprecieri străine recente asupra artei românești din Transilvania și asupra operei "L'art roumain en Transylvanie"*, Arad, 1943, p.7.

¹⁴ *Ibidem*, p.11.

Deși cercetarea istoricului Coriolan Petranu poate fi considerată ușor învechită, și mă refer în special la *Cursul de istoria artei universale*¹⁵, trebuie avut în vedere momentul în care a apărut acesta, el fiind printre primele în limba română și bazându-se în general pe traduceri din istoriografia de specialitate.

De asemenea studiul *Biserici de lemn din județul Arad* ridică semne de întrebare: este o lucrare de popularizare sau se adresează specialiștilor? Autorul afirmă în partea introductivă, că a publicat partea cea mai reprezentativă din materialul studiat, restul l-a depus la Seminarul de istoria artelor al Universității din Cluj, pentru a sta la dispoziția cercetătorilor viitori.

Aportul științific al Dr. Coriolan Petranu din care am relevat în cadrul comunicării de față contribuția sa la cunoașterea patrimoniului artistic al județului Arad, are ca rezultat, după cum reiese din pertinenta sa operă scrisă, impunerea unei științe foarte necesare în peisajul istoriografic românesc interbelic, **istoria artelor**. Dacă din perspectivă politică istoria artei avea menirea, în concepția profesorului, să ajute la cunoașterea trecutului istoric al României reîntregite, sub aspect științific bibliografia semnată de eminentul specialist este o pledoarie călduroasă pentru cercetarea sistematică a unor secvențe de istorie a civilizației naționale. Din acest punct de vedere, opera scrisă a lui Coriolan Petranu nu și-a pierdut actualitatea, chiar dacă a fost redactată în urmă cu decenii, rămânând pentru noi un model de abordare sistematică a istoriei artei în general și a istoriei arhitecturii în special. Este, de altfel, concluzia la care am ajuns în cadrul comunicării, care este o primă etapă în valorificarea operei sale științifico-artistice.

ADRIANA POPESCU
Universitatea "1 Decembrie 1918"
Alba Iulia

CORIOLAN PETRANU UND DAS KÜNSTLERISCHE PATRIMONIUM AUS ARAD

ZUSAMMENFASSUNG

Coriolan Petranu (1893-1945) - der erste bedeutende Spezialist der rumänischen Architektur aus Siebenbürgen, ist gleichzeitig auch einer der ersten Historiker, der ein Fachkurs im Rumänischen verfaßt: *Die Vorlesung zur universalen Kunstgeschichte*.

Er nutzte die Strengen vertieften Studien, erhielt 1917 sein Doktorat in Wien unter der Leitung des Professors Josef Strzygowski für die Arbeit: *Probleme des Inhalts und der Kunstgeschichte*.

Hier zu Lande wird Dr. Coriolan Petranu die universitäre Laufbahn weiterführen und parallel auch die Feldforschung betreiben.

Die Holzkirchen aus dem Gebiet Arad, Sibiu, 1927, ist eine der Arbeiten, die diese Forschung reflektiert. Das Buch ist eine Kunstschrift, mit einer bedeutenden Popularisierungsrolle des künstlerischen Patrimoniums aus Arad. Der Autor beschreibt 55 Holzkirchen, die zwischen der ersten Hälfte des 18. Jhs. und dem Anfang des 19. Jhs. datiert sind. Das Studium ist gut dokumentiert und enthält Illustrationen und arhitektonische Pläne. Die Transferierung nach Arad von zwei der Holzkirchen bedeutet die Materialisierung seiner Forschung.

Die sich über ein Vierteljahrhunderterstreckende Tätigkeit im Dienste der Kunstgeschichte berechtigt die allgemeine Würdigung, die man der Person des Professors Dr. Coriolan Petranu bringt.

¹⁵ Vezi, pentru comparație: V. Vătășianu, *Istoria artei europene. I. Epoca medie II. Arta în perioada renașterii*, București, 1967, 1972; George Oprescu, *Manual de istoria artei*, I-IV, București, 1943-1946.